

Մեսրոբին՝ տառից գիւտին առթիւ¹, վրիժառու Յովհ. Կարապետին², և ուրիշներ. և անոնք որ եղան նշխարաց յայտնուած թիւանց համար, ինչպէս Ներսեսի³, Թադէոսի, Բարթողոմէոսի և այլն։ Աստուած մեր նախնեաց հետ յաճախակի այդ անսովոր եղանակով հաղորդակցե՛ր է. արդեօք զանոնք շատ սիրելուն, թէ իւր կամքն անոնց աւելի դիւրեմկալ ընելու նպատակով, չեմ գիտեր։

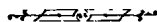
Մեր պարագային՝ տեսին աւելի քան «ի քուն գիշերի»՝ արեւու մէջ պատահած կը տեսնուի։ Գրողը, որ կարծեցեալ կիրակոս տեսանողէն յետոյ կը ներկայանայ ժամանակաւ, իւր առջև դրեր է ծանօթ վիշապաբնոյթներ, և զայն իրեն կաղապար առեր։ Տեսեր է՝ որ հոն ժայռը կը պատռի և իւր մէջ կ'ամփոփէ առաքելոյն մարմինը. հոս ալ հակառակ շարժմամբ մը ճեղքուիլ կու տայ ժայռին և ի տես զնեւ նշխարները⁴։ Հոն կը վարեն «բիւռու հրացեալ ընդ ուսս» Սամուելի, և ոմանց՝ «հրացեալ երկաթով զլստունն ծակէին»⁵. և հոս՝ նոյնպէս «միոյն ընդ ուսն հարեալ երկաթի բեռու և ի նմին կային բեռեցն, և միւսուսն ընդ լստունն ծակեալ»⁶։ Կայ նաև գուարճալիյն. առաքելոյն ու Սանդրիւսոյ նշխարները յետ քացման երբ իրարու մօտ կը դրուին, յանկարծակի «թռուցեալ առ միմեանս հանգչէին»⁷, ի յուշ իրենց հին մտերմութեան։

Կեղծ է ուրեմն նշխարաց յայտնութիւնն ու տեսիլը, զոր ես կը գետեղեմ միւսեւրունքով, և կը կրկնեմ, թէ՛ կարծեցեալ թաղէի գերեզմանը յամենայն դէպս անյայտ էր մինչև այդ ժամանակ։ Տեսիլան հեղինակը միանգամայն կը հաստատէ՝ թէ առաքելոյն նշխարաց վրայ «գիր ոչ էր», մինչ անոր աշակերտաց Խարայելի ու Զաքարիայ վրայ կար, կ'ըսէ ինքը⁸։ Այս պատճառաւ մեք ալ պէտք ունինք թա-

ղէոսի ցուցամատին, որպէս զի կարենանք հաւատալ եղեսացոց կեղակարծ առաքելոյն կարծուած անգիր և անապացոյց նշխարաց հայ հողին վրայ գտնուելուն. վասն զի մեր սովորական միջոցները՝ պատմութիւն և քննադատութիւն՝ չեն զօրեր հող, մանաւանդ թէ կ'ընդլզին։ Ինչպէս կ'ըմբոստանան նաև այն տեղեկութեան դէմ՝ զոր Խորենացին լսել է ծերունիէ մը, թէ Լուսաւորչին յղութիւնը պատահե՛ր է Թադէոսի այն դարերուն դեռ անյայտ գերեզմանին քով⁹։ Մարգարէական հոգւով միայն կարելի էր այդ կրկին գաղտնիքները (յղութիւն ու գերեզման) իմանալ և զուգեւ իրարու։ Այդ ծերացած մտքերն ինչե՛ր կ'երեւակայէին։

(Շարայարելի)

Հ. Վ. ՀԱՅՈՒՆԻ

Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

ՅՈՎՀԱՆԱՆՈՒ ԵՐԶԼԿԱՑԻՈՑ ԼԱՒԱՌՈՒՄՆ
ՄԵԿՆՈՒԹԵԱՆՑ ՔԵՐԱԿԱՆԻՍ

Զեռագիրս կը կրէ վանացս Զեռագրացուցակին մէջ թիւ 957. գետեղուած է Բ. Գ. դարան, և իր վրան գրուած է Յովհաննու Երզնկացոյ Հաւաքումն Մեկնութեանց Քերականին՝ Յօտրգիր Բ։

Ունի ձեռագիրս 305 թուղթեր, որոցմէ 356 պարզ և անգիր են։ Իր մեծութիւնն է՝ երկայնք 15, 50 հմ. լայնք 10 հմ.։ Գրութիւնը միասին է, գրին է՝ յօտրագիր, Նիւթը՝ թուղթ, կազմն է տախտակ կաշեպատ՝ զոցելու մասով, կողից երկու արտաքին երեսները զարդարուած են խորաքանդ գեղեցիկ ճաշակաւոր զարդերով։ Գրչին նկատմամբ (էջ 471) կ'ըսէ տեղ մը. «աղաչեմ յիշել զսակաւ աշխատողս ի սմա. զԵրզնայէ վարդապետ, ընդ նմին եւ. զգրող սորին Սիմէոն լոկ անուն զպիր»։ Իսկ (էջ 609) վերջ 4-րդ ստեղծագործիս կը կարդանք. «Ո՛հ ո՛հ, աղաչեմ զդողմնի զերիս յիշեալ զգծագրող զերիս զՍտեփաննոս երեսցս»։ Գրութեան թուա-

1. Խորեն. Գ, 44. — 2. Մատթ. 11. — 3. Ս. Գրիգ. Է, 47. — 4. Անդ. Ը, 57, 92. — 5. Անդ. 88-99, 98. — 6. Անդ. 94. — 7. Անդ. 90. — 8. Խորեն. Բ, 42.

կանն անձանոթ է: Միայն կողքին ներսի կողմը կը գտնենք ձեռագրիս Ս. Ղազար մտնելուն թուականն. «Երբի Վ. Հ. Փիլիպպոսն թերե՛ւ. Աւլան 1825»:

Կը սկսի «Յաղագս ցերականութեանն» 1-66: Յետոյ ունի. «Ի խնդրոյ Տեառն Յակոբայ կաթողիկոսի և վարդապետաց մերոց եղբարց արարեալ հաւաքունն քերականին մեկնութեանն Յոհաննիսի լիզըն, կացոյ ուսումնական ի գրոց. 67-195: Դարձեալ կրկին մեկնութիւն վերծանութեան զլիոցս իբրեւ ի միոյ դէմս նա. ուրցն...» 195-581: Մեկնութիւններէս վերջ կու գայ Յիշատակարան գրոց (581-599), որը թէ և մասամբ լոյս տեսնուած է, ֆայց կարեւոր պատմական դէպքեր գտնուելուն ամբողջապէս կ'արժէ ծանօթացնել բանասիրաց, միայն ի բաց հանեւ լով իմաստասիրական ասացուածները և է հետեւեալը:

«(Մ)եծաաքանչ և զարմանահրաշ բանաւոր կենդանիս այս մարդ մի և նոյն կազմած եռակի տարբորշմամբ զանազանի. (հոս կը դնէ մարմնոյ և հոգւոյ կատարելութիւնը մարդուն և կը յաւելու): «Արդ վերնականն ստուումային բարեացն ի կերպ կազմածին ստուգապէս պատկերազարաւն բարեպաշտութեան և իմաստութեան տիրապէս տարփաւորն՝ աստուածասէր թագաւորն Հայոց Հիթում, որդի Լէոնի բարեպաշտի, որդւոյ իմաստուն արքային Հիթմոյ հաւր և մօր Զապելի սրբոյ թագուհոյ դստեր առաջին պսակաւորին Լէոնի, որդւոյ Սեֆաննեայ, որդւոյ Լեոնի որդւոյ Կոստանդեայ, որդւոյ Ռորենի մեծի իշխանին, յերկուց թագաւորական ցեղիցն սերեալ զարմի, ի Բագրատունոյն և յԱրծրունոյն: Յայստիկ թագնակալաց և յիշխանաց բարձրագահից բողոքով բարեպաշտութեան բուսեալ և ծաղիկ զարնայնոյ ի ձմեռնացեալ ժամանակիս երեւեալ, սաղարթաւոր և բազմոստեան արքայական տնկոյն պտուղ քաղցրահամալ և համս և ի հոսս հասեալ, հայկական սեռիս և արամեանս ազին, բեկեղոց և խոցոտեղոց

յայլաբեզու ազանց՝ սպիղանի և դեղ դիւրացողից, բարեզարդութեան կարգաց և կրօնից և եկեղեցեաց և մանկանց նորին դաստաւորութեան պայծառացողից, վարժաստուածային գրոց սրբոց, և պատուող ուսումնականաց և գիտութեանց հմտականաց, բարեգութ առ ամենեւեան և խնամածու, յորմէ և ես նուաստ Յոհաննէս եզկայեցի, բազում խնամ սիրոյ և առատութիւն զթոյ վայելեցի: Եւ զի յոյժ գրասէր և ուսումնասէր ունէր բարս՝ բարեմիտ թագաւորն, որ և ի դառն ժամանակս, յորում աշխարհ ամենայն իբրեւ զծով անդունդական խորովը խռովեալ և ամբոխեալ ծփէր, և աւազանման որդիքն Աբրահամով՝ անօրէն ազգն իսմայելի և աղախնածին որդիքն Հագարու՝ ծանրապէս և վայր քարշեալ ծածկէին զաստ(տ)եղացեալ որդիսն հաւր հաւատոյ, վասն պայծառ լուսոյ առաջինութեան ի նոսա նուազելոյ, և բռնացեալ նեղէին մաշել սրով և գերութեամբ: Իսկ բարեմէր թագաւորն Հիթում իբրեւ զաստղ նշանաւ լուանշոյլ փայլէր և զաղքատութիւն եկեղեցեոյ մաւր զարդարեալ ծածկէր: Եւ ոչ զաղարէր ի գիրս ստանալոյ և յեկեղեցոյ գանձս յաւելումն առնելոյ: Վասն որոյ և ես նուաստ Յոհաննէս եզկայեցի, բիւր բարեաց պարտականս խոհեմամիտ և իմաստութեան պատուող արքայի, ընծայեցի զփոքր զայս զրկունք, որ կոչի ցերականն, առ ի ճերել և սրբել, պարզել և զտել զամենայն բանախօսութիւն և իրագործութիւն:

Վեցեակ կատարել(ւ)աթիւ սորին մասամբն կատարելագործել զբանաւորութիւն ի վեցերեկի աւուր ստեղծեալ մարդոյն: Զվերծանութիւնն առեգանութեանցն ընթեմունք արուեստիւ: Զբուցատրութիւնն իմաստապէս և ոչ ոսմակահանացն սովորութեամբ: Ինչուաց գաւառաց և պատմութեանց, ազանց Համառօտ համեղախօսութեամբ համեմատութեանցն լրծականք զբայիցն, և ուղղել մէտս կշռոց: Զդասումն քննութեան առնել ի տարիցն չափողութիւն և ի ճառիցն ուղղամիտ հա-

բազատութիւնն: Տեղեկանալ և տառիցն զանազանութեան և բառիցն ի բանսն շխտողութեանն: Վրահատու լինել վանգիցն և փաղաուութեանցն, փոխայեղութեանց, բանալի ունել բանին զութեակ մասունս քերթողութեան: Առնուլ զիմաստս առնուանցն հասարակաց և մտանականաց և ընդ նորումը անկեալ տեսականցն և ի խոնարհունս բանիցն յաղեկոյ և շաղկապելոյ և աշյոք մասանց արուեստիւ անդամոց մարմնոյ:

Արդ ի յայսմ ժամանակի, որ էր թուականիս հայկազեան տումարի ԶԽԻ, զրեցաւ զրկունքս: Որ և յայտորիկ աւուրս ժամանակաց բազում եղև աղէտս ողորմանաց և զգայական սուգ և (պարապ) զողական քրիստոնէից ազգի անօրէն սուլկարեանցն Եգիպտոսի, զորս պարտ է յիշել կարճաոտս բանիւ: Զի ՁԼԹ թուականին, Սուլտանն Եգիպտոսի Ալֆի անուն առ զՏրապոլիս գերեք պարս(պ)եան ամրութեամբ պատեալն գեղեցկաշէն քաղաք, անցեալ զօրաւըն ընդ մուսոյ ծովուն յաւարի առեալ զանչափ զանձնս, որ ամբարեալ կայր առ փարթամացեալ բնակչին, աւերեալ յատակեցին զպարիսպ քաղաքին, և քակեցին զհրաշագործ եկեղեցիսն: Իսկ ԶԽ թուին որդին Ալֆէ՝ Մէլիք Աշրաֆ անուն խակամիտ և գազանարարու՝ առ զմեծահռչակ և բազմամորիս քաղաքն զԱրայ, զոր ունէին ազգ ֆրեբացն: Տունն դամբուլն և Ասպեթակին, անարի թոյլ գտեալ ազգն արիւնակաւ առաջի անօրինացն: Մատնեցաւ քաղաքն ի պաշարումն և առաւ ևս պատեցան սպանմամբ սրոյ և գերութեամբ, զի սուրը անօրինացն զաւազանածին տունկսն բանաւոր թաւթափէին զզուլիսն ի մարմնոց, իրեն զտերևս ծառոց և աշյոք վարեցան ի գերութիւն, իրր զձազս հաւուց և բունոյ բնակութեանց իւրեանց, և ազնուականքն և զատաւորնք ճոխքն և փառաւորն զնացին ի սարկութիւն, և մնաց քաղաքն բազմորդի իրեն զմայր սեւա (չգեհատ ի վերայ մանկանցն իւրոց):

Իսկ ի թուականին ԶԽԱ յաւելաւ ազ

և երկեղ, դողումն և սասանութիւն յերկիրն Հայոց, ի կրիկիւս, զի վիշա(պա) գլուխն այն որ առ զԱրայ, դիմեաց ի զարանէ իւրմէ անագին շնչամոր և դողորդելով անհուն զօրուք հեծեալաւ և հետակօք ըստ Երեմիայի գումանն բոթի ել առիծն ի մարդ իւրմէ սատակել զազգս խաղաց և ել ի տեղուշէ իւրմէ առնել զերկիր, աւերակ, և քաղաքը քակտեցին առ ի չգոյէ բնակչաց ի նոսայ, որոյ աւելր ի վերայ այդորիկ քրձազգած եղբուրք, կոծեցարուք, ճիչ բարձէր, զի ոչ բարձաւ արտոտութիւն բարկութեան իմոյ ի ձէնջ: Յայսմանէ սարսեալ յերկիրն կրիկեցոյ՝ գաղթեցան ի (լիբիւս և յամրոցս բերդիցն) իսկ նա դիմեալ զնաց ի վերայ հայրապետական աթոռոյն Հայոց ի Հոռմկլայն, և պատեալ պաշարեաց զնա բազմածեռն պատերազմողքը, բարձրածիք անաւք ծանր քարանաց, քարահատ արուեստանօք և նաղմափոր զարահատաւք և առ զաստուածաշէն և զգեղեցկազիր ամրոցն վասն մեղաց մեր յանախութեանցն և բարեացն նուազութեանց: Գերեաց և զսուրբ հայրապետն մեր զկաթողիկոսն Տէր Ստեփաննոս, և եպիսկոպոսաւք և քահանայաւք և անթիւ քրիստոնէիւք: Որ համեմատէր ողորց և աւերմանն Սիոնի և Երուսաղէմի, զի քահանայք և արք փառաւորք անկան ի սուր և կանայք պատուականաց անարգեցան: Աստուածային կտակաւանք յանօրինաց ձեռաց յափշտակեցան: Առաքելական և մարտիրոսական նշխարք սրբոց խորտակեցան: Զարդն սուկոյ և մարգարտեաց և ականց պատուականաց, որ ի վերայ սրբութեանց կողոպտեցան: Այն առաքելական սուրբ Լուսաւորչին մերոյ յերկիրն աշխարհաց գերեցաւ, որ ողորմելի էր քան զգերութիւն տապանակին ի հնումն: Եւ եղև այս ամենայն Հայաստանեայց ողորս և յարտասուս, ի հեծեծումն և ի հառաչումն: Յայսքան ամս որոյ այս ամենայն գայր ի վերայ քրիստոնէից, ի պատուահատ մերոցն յանցանացն և անդառնալի մեղացն: Թար և անհատ եկաւորու

Թեան փայլին դեպպանքն ի մեծամիտ և յամբարտաւան սուլտանէն առ քրիստոսասէր և առաքինազարդ Թագաւորն մեր, սաստիկ սպանաւորք և ծանր հարկապահանջութեամբ և անթիւ գանձս յուկոյ և արծաթոյ խնդրելով և այլ բազում ըն(... ասիցս իսկ Թագաւորն մեր կայր երկայնմտութեամբ անշարժ և հաստատուն յուսով, ապաւինեալ և յաղօթ և ի պաշտօնաւ հաշտարարս և հեղուսն արտառուացս Եւ ըստ յուսոյ մարգասէր Թագաւորին կայաք և Տնայաք մինչև ի Թիւս Թուականին ԶԻԲ. և վստահանէաք յողորմութիւնն Աստուծոյ պարգև լինել շինութիւն աշխարհիս, յուսոյ և սիրոյ Թագաւորին որ յԱստուած և ի սուրբն նորասիակ Աստուած՝ որ ոչ ամաչեցուցանէ զյուսացեալսն իւր ըստ հայցմանն Դավթի և երայնաբարութեան Պապոսի, և որպէս փորձի ի բովս ոսկի և արծաթ՝ նոյնպէս ընտրէ զսիրտս Աստուած, ըստ Սողոմոնի հայեցեալ ի համբերատար ժոժկալութիւն Թագաւորին մերոյ, և ի նեղութիւնս զոր կրէր երկիրս Հայոցս Եւ որ ի ձեռն ունի զսիրտս Թագաւորաց սրպէս ռահանս ջուրց, և ընդ նորին կոյս կամի նայեցուցանել՝ դարձուցանէ զնա և Եւ որ մինչև ցայս վայր Թոյլ էս զտաղաքարոյ սուլտանին արտմտական բարկութեամբ իբրև գհոսանս գեաոց գոռալ հեղեղաբար, յարձակմամբ գերել և գերփել, և զազանային ցառմամբ զսպառուսն սպանալ, ընդ Նարուզդորնասայն ի վերայ Երուսաղէմի, դարձոյց զսահմանս սրամուտ Թեան նորս և նայեցոյց խոհականին վարել ընտրութեամբ և զթալ որպէս կիրոսս առ գերեալսն յերուսաղէմէ Բաբելոն, Զի ի նոյն Թուիս ԶԻԲ. ի մուսս յունիս ամսոյ եկին զեսպանք, պատաւորք ի սուլտանէն, և բերէին օծիտս մեծագին և պատուաւորան զգեստուց, դալաթ և զիւայ անձին Թագաւորին և զՄԶ եղբայր նուրս բերին, և Թուղթս երդման զսուլտանին և զմեծամեծ ամիրայաց նորս, և հաստատեցին դաշինս սիրոյ և խաղաղութեան ընդ Թագաւորն Հեթում և Սոփ

և (ի) նմանէ երդումն հաստատութեան, ընկալան և պատմունանս զարդուց ամենայն եկեալքն ի սուլտանէն: Առաքեաց և Առամիտ Թագաւորն՝ մերոց բազում բեռինս արծաթուց, և զանազան կտուս ոսկէնկար մետաքսից, և բազմութիւն ձիոյ և ջորոց և այլ իրս նորագիւտս՝ աղբրս և հարկ սուլտանին: Եւ եղև այս սիրոյ խաղաղութեան հաստատութիւն, խնդութիւն մեծ յերկրիս Հայոցս Էր և աղբրս զԹութեան Աստուծոյ ի մեղ բաւերարելոյ, յոյս և հաւատ, և աշխարհումս և հոգումս Թագաւորին: Զի որպէս զդառն ջուրն Մեռայի արար ըմպելի տնուշահմ հնոյն իւրայէլի, զդառնութիւն բարուց Սուլտանին քաղցրացոյց ընդդէմ Թագաւորին մերոյ և եկեղեցոյ Գրիստոսի: Արդ որք ընթերցուց զայս բան յշատակի և ազգոյց յարուստական զրոյս իմաստութիւնէ՝ յիշեալիք բարի յիշմամբ զբարեպաշտ Թագաւորն Հեթում հայցել ի Գրիստոսէ զԹողութիւն մեղաց և խընդրել արքայութիւնն, անմահական կենաց. յիշել ընդ նմին և զսրբամանոյդ և զբարեբարու եղբարս նորս, զոր սնուցանէր երկիւղիւ Տեսնն և ուսմամբ իմաստութեան և քրարս արմատ ծնաւդ քահանայութեանն և զաւակացս, զի և դուք զԹութեամբ յիշեալ լիջից յամէնօրնեալ յիշումն Աստուծոյ Ամէն, Ամէն ։

Երզնկացիին այս յիշատակարանէն վերջ դեռ հինգ Թուղթ ասելի կայ «Բառք քերականին» ներքև՝ բառեր, ինչպէս վերածանութիւն ընթերցողութիւն. — Ներկուս և այլն ։

Բազմամուտ բազմածիր Ալիշան վարդապետ իւր գլուխ զործոց Սիսուանի մէջ Հեթում Բ. համար իբր զրուստիք առնելով հեղինակիս ըսածները՝ կ'օրինակէ բառառբառ աննշան տարբերութեամբ, իսկ զերզնկացին կը կոչէ Մեծ հոստոր (Սիսուան 548)։ Ուրիշ տեղ մը (էջ 224) «Նոցին հետեղ և արդեօք զերազանցեալ յետին ճարտար մատենագիր մեր՝ Յովհաննէս Եղնկացի, զեգերէր երբեմն յար-

ըունիս և ի վանորայս վիճակիս՝ ի բանասիրական խնդիրս, և հրաւիրեալ լինէր ի մեծահանդէս տօնս եկեղեցականս և արքունականս արտասանել ճառս և ներբողեանս, օրինակ իմն. « ի խորհուրդ Խընդեան և Մկրտութեան Տեառն, ասացեալ ի Թագաւորական քաղաքն ի Սիս » և այլ երբեմն (յամի 1283) « Յաւուրն յորում օրհնեցան ձիաւորք՝ արքայորդիք մեր Հեթում և Թորոս և այլ մանգունք իշխանաց և որք յարքունական սպասաւորացն », բնաբան կարգելով զառաքելականն, « Ամենայն անձն որ ընդ իշխանութեամբ է » և այլն. Ալիշան վարդապետ կը յիշէ հարեանցի կերպով Եղնկացւոյն « Յիշատակարանիս » համար ցանկ ժամանակագրականին մէջ (նոյն էջ 556) 1293 թուականին կը ղէն « Հեթում պատէ գթովհաննէս Եղնկացի եկեալն ի Սիս. Անդ զրէ սա զյիշատակարան մեկնութեան քերականին և ընծայէ առ Հեթում »:

Սիսուանի մէջ չենք գտներ, որ Ալիշան վ. ուսկէ և որ զըջէն առեր է Հեթումի գովեստը և Մեկիք Սշրաֆի յարձակունքները և այլն, և այս պատճառով բազմահմուտ անձեր, թերութիւն մը կը գտնեն իւր գրութեան մէջ զայս, և երբեմն մէջբերութիւնները ոչ հաւատարիմ կը գտնեն. Արդարեւ իրենց պահանջը մասամբ մը իրենց տեսակէտով կարելի է թերութիւն համարել, քայց բանասիրաց և գրասիրաց համար ընդհանուր առումով՝ ոչ եթէ թերութիւն է չխնդրել և չստուգելացնելը, այլ մասնաւոր հեշտակէ է ընթերցանութեան համար, գիտնալով՝ որ արդէն հմուտ քննադատը ունին այդ վրկայութեանց հաւաքոյթը և պաշարը և աւելորդ է սակաւներու պատճառաւ ըլլալ անախորժ այլոց:

Ո. Կ.

ՀԱՅ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՁԵՌԱԳԻՐԲ Ս. ԲԱԶԱՐՈՒ ՎԱՆՔԻՆ

Ս. Ղազարու Վանքին 62 կտոր Հայ Բժշկական ձեռագիրներու մասին կատարած ուսումնասիրութիւններու հրատարակութիւնը, քանի որ ալ վերջ գտաւ, մեծապէս պարտաւոր կը զգամ զի իմ խորին շնորհակալութիւններս յայտնել ԲԱԶՄԱՎԷՊ Հանդիսարանի մեծայարգ խմբագրական մարմինն և մասնաւորապէս՝ խմբագրապետ Հ. Ղեւոնդ Վ. Տայեանի, որ երեքուկէս տարի շարունակաբար, (1923 յունուարէ մինչև 1926 յունիս) հիւրընկալ եղաւ իմ փանաքի աշխատութեանս:

Հարկ է ռակայն, որ յետագարձ ակնարկով մը դիտեմ պահ մը այդ հրատարակութիւնները և անոնց մէջէն քաղելով դասաւորեմ՝ ժամանակագրական կարգով՝ խել մը թուականներ ու անձեր, որոնք Հայ Բժշկական Պատմութեան կարեւոր ու նոր էջեր կը օրինեն. այդ դասաւորումը վերջարանը պիտի ըլլայ Վենետիկանէ Հայ Բժշկական ուսումնասիրութիւններուս:

Նախ և առաջ՝ Գրիգոր Նիստացիի « Գիրք քնորեան մարդոյ » կոչուած աշխատութեան ձեռագիր վեց օրինակներէն հաստատապէս կը ճշդուի, թէ այդ գործը Հայերէնի թարգմանած է Կ. Պոլսոյ մէջ՝ 716ին, Ստեփաննոս Սիւնեցի մեծանուն Եպիսկոպոսը, որ 21 յուլիս 735ին կը վախճանի եղբորական մահուամբ:

990–1020, Արաբերէնէ Հայերէնի կը թարգմանուի այս Բժշկարանը, որ Թագաւոր Գագիկ Ա.ի անունով ճանչցուած է և որ Ս. Ղազարի ձեռագրատան 1281 թուահամարը կը կրէ (դարակ Գ. Դ.):

1263ին, Հեթում Թագաւորի խնդանքով ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ՍԱՐԿԱՍԻՍ Արաբերէնէ Հայերէնի կը թարգմանէ Զիպարմանուրիս մը. (Խմբագիրը 83դ տուի, Թիւ 5):

1284ին, Մխիթար Հերացի Բժշկապետը կը շարադրէ իր « Զերմանց Միւի-